

PAPER DETAILS

TITLE: KIRIM SAVASI'NIN (1853-1856) BALKANLAR'DAKI MILLİYETÇİLİK HAREKETLERINE
ETKİLERİ

AUTHORS: Sabri Can SANNAV

PAGES: 257-277

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2199884>

KIRIM SAVAŞI'NIN (1853-1856) BALKANLAR'DAKİ MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİNE ETKİLERİ

Sabri Can SANNAV*

Öz: Kırım Savaşı, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgali sonrasında Osmanlı kuvvetlerinin Ekim 1853'te Rus ileri karakoluna saldırılarıyla başlamış ve Avrupa'nın Büyük Devletleri arasında 30 Mart 1856 tarihinde Paris'te bir genel barış antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu savaş Osmanlı topraklarının paylaşılması için önemli görüşmelerin yapıldığı bir dönemin sonucunda ortaya çıkmıştır. Savaşın görünen nedeni Kudüs'te bulunan "Kutsal Yerler" ile ilgili Ortodokslar ve Katolikler arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanan sorunlar olmuştur. Ancak bir süre sonra bu sorun sadece bir neden olarak kalmış ve Kırım Savaşı Avrupalı devletlerin çıkar mücadeleleri haline gelmiştir. Bu süreçte Rusya'nın Slavizm politikası ile hâkimiyet kurmak istediği topraklardan birisi de Balkanlar olmuştur. Bu kapsamda İngiltere, Fransa ve savaşın sonlarında Piyomente Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya'nın yayılmacı politikalarına engel olmak için savaşa katılmışlardır. Böylece Müttefik devletler Rus ordularına karşı başarı kazanmış ve Paris Antlaşması ile savaş son bulmuştur. Bu savaşın ardından Rusya Slavcılık politikasını planlı ve sistematik bir şekilde devam ettirmiş ve Balkanlar üzerinde milliyetçi hareketlerin hız kazanmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Kırım Savaşı, Kutsal Yerler Sorunu.

THE EFFECTS OF THE CRIMEAN WAR (1853-1856) ON THE NATIONALISM MOVEMENTS IN THE BALKANS

Abstract: The Crimean War started with the attacks of the Ottoman forces on the Russian outpost in October 1853, after the Russian invasion of Walachia and Moldavia and it resulted in the Treaty of Paris Signed on March 30 1856, between the Great Powers of Europe. This war took place at the end of a period when the significant negotiations were held to share Ottoman lands. Russia explained the

* Dr.Öğr.Üyesi, Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler ve Türkçe Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi, sabricansannav@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8878-1563.

reason for the war disagreements between the Orthodoxs and the Catholics regarding "The Holy Places" in Jerusalem. However, the main reason was conflict of interests of the European states. During this period, one of the lands which Russia wanted to dominate through the policy of Panslavism was the Balkans. Due to this aim of Russia, Great Britain, France and by the end of the war Pidmonte joined the war on Ottoman side. The Allied Powers defetaed Russian forces and ended war with the Treaty of Paris. After the war, Russia continued its the Pan-slavist policies caused the nationalist movements in the Balkans.

Key Words: The Balkans, Crimean War, The Issue of Holy Places.

Giriş

Kırım Savaşı, Osmanlı kuvvetlerinin Ekim 1853'te Rus ileri karakoluna saldırılarıyla başlamış ve Avrupa'nın büyük devletleri arasında 30 Mart 1856 tarihinde Paris'te bir genel barış antlaşmasının imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu savaş sadece Osmanlı tarihi açısından değil aynı zamanda Avrupa ve özellikle Balkan tarihinde de önemli sonuçlar doğurmuştur. Kırım Savaşı genel olarak üç açıdan ilgi uyandırmaktadır. Bunlardan ilki, Britanya ordusu ile Rus ordusunun rakip olarak savaştıkları tarihteki nadir bir örnek olmasıdır. İkincisi, basın tarafından başından sonuna kadar izlenilen ve kamuoyu ile paylaşılan ilk savaş olmasıdır. Son olarak ise savaşın uluslararası ilişkiler ve Avrupa diplomasisine yön veren bir boyut kazandırmış olmasıdır.¹ Avrupa diplomasisini etkilemesi ise beraberinde Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması anlamına gelen "Şark Meselesi"ni tekrar gündeme getirmesine ve bu durumun özellikle İngiltere'nin savaşa girmesinde etkili olmasına neden olmuştur.² Kırım Savaşı öncelikle "Kutsal Yerler Sorunu" olarak ortaya çıkmıştır.³ Kudüs şehri etrafında yer alan Kutsal Kabir (Holy Spulchre), Kamame Kilisesi (Church of Nativity), Beytü'l-lahim Mağarası ve Kilisesi, Merkad-i Meryem ve Kilisesi, Merkad-i İsa ve Kilisesi gibi hem Müslüman hem de Hristiyan

¹ Alan Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Alfa Basın Yayım, İstanbul 2014, s. 9.

² Şark Meselesinin tarihi sürecini gözden geçirmek için bkz: Albert Sorel, *XVIII. Asırda Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Muâhedesi*, (Tercüme: Yusuf Ziya), İstanbul 1911; Edouard de Driault, *Şark Meselesi (Bidâyet-i Zühurundan Zamanımıza Kadar)*, (Tercüme: Mehmet Nafiz), İstanbul 1328; Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi Notları: Şark Meselesine Dair*, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul 1336; Ali Kemal, *Şark Meselesi*, Matbaa-i Osmaniye, Mısır 1900; Ahmed Saib, *Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hal-i Hazırı*, İstanbul 1328.

³ Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması (30 Mart 1856)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34, 2007, s. 169.

mezhepleri için derin anlamlara sahip bu mekânlar “Kutsal Yerler” olarak anılmaktadır.⁴ Kudüs şehri 1516 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katıldıktan sonra bu makamların bakım ve dinî hizmetleri siyasi olarak da önem kazanmış; özellikle de 19. yüzyılda Avrupalı devletlerin çıkarları uğruna Hristiyan cemaatlerini himayeleriyle rekabet ettiği bir bölge haline gelmesi sorunun ana kaynağını oluşturmuştur.⁵ “Kutsal Yerler Sorunu” zamanla Ortodoks mezhebinin sahiplenici devleti olduğunu iddia eden Rusya ile Katolik mezhebinin sahiplenici devleti olduğunu iddia eden Fransa’yı birbirine rakip iki devlet haline getirmiştir. Bu rekabet ise 1847 yılının sonbaharında Beytül-lahim’de eskiden Katoliklere ait olan ancak o sıralarda Ortodokslar tarafından kullanılan *Mevlid-i İsa Mağarası*’nda bir Ortodoks ayini sırasında üzerinde “*hic de virgine Maria Jesus Christus natus est*” yazılı bir yıldızın kaybolması sonrasında iki mezhep mensuplarının çatışmalarına dönüşmüştür. Mesele daha sonrasında Fransa ve Rusya tarafından çok iyi bir diplomasi malzemesi haline getirilerek kullanılmıştır denilebilir.⁶

Fransa’da 1848 yılında İkinci Cumhuriyet dönemi başlamış ve Cumhurbaşkanlığına 1812 yılında Moskova’ya saldırmış olan Napoleon Bonapart’ın yeğeni Louis Napoleon seçilmiştir. Louis Napoleon 2 Aralık 1851’de Paris’te yapılan bir hükümet darbesinin ardından 1852’de Krallığını ilan etmiştir. Louis Napoleon, Rusya’nın Osmanlı Devleti bünyesindeki Ortodoksların hamiliğine; yani bir anlamda Rusya’nın hegemonyasına meydan okuyarak kutsal yerler meselesini gündeme getirmiştir. Bu dönemde Rusya tahtında Osmanlı Devleti’ni artık ölümü yaklaşmış bir “hasta adam” metaforu ile niteleyen I. Nikolay bulunmaktaydı.⁷ Rus orduları Temmuz

⁴ Kudüs, Lut gölünün bulunduğu çukur alanın batısında Yahudiye platosunun dalgalı yüzeyi üzerinde kurulmuştur. Kudüs şehrinin adının geçtiği en eski belge İ.Ö. 19. ve 18. yüzyıllara ait Mısır metinleridir. Kudüs, Hz. İbrâhim’den itibaren pek çok peygamberin yaşadığı, mukaddes olarak da tanımlanan bir bölgede bulunması, Müslümanların ilk kıblesi olması, Hz. Süleyman’ın inşa ettiği Beytülmakdis’i barındırması, İsrailoğulları’nın ve onlara gönderilen peygamberlerin mücadelelerine mekan olması açısından semavî dinler geleneğinde önemli bir yere sahip olmuştur: Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 26, s. 327.

⁵ İhsan Satış, “Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı Devletlerin Nüfuz Mücadelesinden Bir Kesit: Hristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 34, Ankara 2013, s. 186.

⁶ Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’nın yedinci maddesi ile Ortodokslar üzerinde himaye hakkının olduğunu iddia ederken, Fransa ise 1535 ve 1740 yılı kâpitülasyonlarına dayanarak Katolikler üzerinde hak iddia ediyordu: Bekir Sıtkı Baykal, “Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babiâli”, *Belleten*, C. XXIII, S. 90, Ocak 1959, s. 243-244.

⁷ I. Nikolay (Nikolay Pavloviç) 1825-1855 yılları arasında Rus çarı olarak bulunmuştur. Çar Nikolay Osmanlı Devleti’ni ilk kez 1833 yılının Eylül ayındaki Hünkâr İskelesi

1848'de Osmanlı Devleti'nin elinde tuttuğu Eflak ve Boğdan'ı işgal etmiştir. Ruslar ayrıca 1849 ilkbaharında Habsburg İmparatoru Franz Joseph'in yardım isteği ile Macarların üzerine yürümüş ve Macarlar Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır. Rus ordusunun ilerlemesi ise İngiltere kamuoyunda bir Rus karşıtlığı oluşturmuştur. Böylece Kutsal Yerler Sorunu özünde büyük güçlerin çekişmeleri haline gelmiştir.⁸

1. Kırım Savaşı ve Devletlerin Beklentileri

Kırım Savaşı aslında bir çıkarlar mücadelesi idi. Kırım Savaşı öncesinde Rusya, Londra Boğazlar Sözleşmesi (13 Temmuz 1841) ile Avrupa denge sisteminin gerisine itilmiştir. Sistemin gerisine itilmesi Rusya'yı temel siyasetine; yani özünde Osmanlı Devleti'nin dağılması üzerine odaklanan politikasına dönüş yapmasına neden olmuştur denilebilir.⁹ Rusya'nın bu dönemdeki temel politikası Eflak-Boğdan'dan Sırbistan'a, Macaristan'dan Yunanistan'a ve Arnavutluk'a kadar uzanan bir Slav imparatorluğu kurmaktır. Bu amaç esasında Rusya'nın dış politikasının temel dinamiği idi. Bu dinamiğin ana ideolojisi ise Panslavizm¹⁰ olmuştur. Panslavizm, Kırım Savaşı sırasında politik bir malzeme olarak Rusya'nın gündeminde yer almaya başlamıştır.¹¹ Rusya, Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda İngiltere'yi yanına alabilmek için gayret göstermiştir. Rus Çarı I. Nikolay, İngiltere ile yakınlaşma adına 31 Mayıs 1844'te Londra'da ziyaret ettiği İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'e "*hayatını yitirmekte olan hasta adamın*" mirasını paylaşmak için İngiltere için Mısır ve Girit'i teklif ederek Rusya'nın yanında yer almasını talep etmiştir. Ayrıca I. Nikolay Avusturya Başbakanı Metternich ile görüşmesinde Avusturya'nın Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar olan yerleri, Fransa'nın ise Oniki Ada ile Tunus'u almasına itiraz etmeyeceklerini bildirmiştir. Karşılığında ise Rusya Eflak-Boğdan'ı ve Bulgaristan'ı alacak, İstanbul bir serbest şehir olacak, Karadeniz'de bir üs

Antlaşması'ndan iki ay sonra, Münchengraetz'de Avusturyalı Prens Metternich ile buluşması esnasında "Hasta Adam" olarak ilan etmişti: Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2017, s. 66.

⁸ Cezmi Karasu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 4, Ankara 1993, s. 212-214.

⁹ Stephan J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2004, s. 55-60.

¹⁰ *Panslavizm*: Bu tabir ilk kez 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanılmıştır. Yazar tarafından bütün Slav kavimlerinin büyük bir devlet çatısı altında birleşmesi öngörülmüştü: Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 2-4, Ankara 1953, s. 242.

¹¹ Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 15, Denizli 2004, s. 75-76.

bulunduracak ve Rusya sıcak denizlere; yani Akdeniz'e inme imkanını elde edecekti. Bu sıralarda Rusların emellerinin doğrultusunda hem Eflak-Boğdan hem de Bulgar topraklarında ayrılıkçı isyanlar görülmekteydi.¹²

Rusya bu dönemde hem İngiltere'den hem de Avusturya'dan Osmanlı topraklarını paylaşma konusunda olumsuz yanıt almıştır. Ayrıca durum hiç de Rusya'nın beklentileri doğrultusunda gelişmemiş, aksine İngiltere kendisine Fransa'nın görüşlerini daha yakın bulmuştur. Öncelikle İngiltere ve Fransa, Rusya'yı Balkanlar'da ve Ortadoğu'da iktisadî hedefleri yönünden bir tehdit unsuru olarak görmekteydiler. Tuna'nın bir Rus nehri olması Batı Avrupa için büyük bir felaket olurdu. Yine Rusların Akdeniz'e inmesi ise İngilizler için Hint yolunun tehdidi anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde uğraştığı diğer bir mesele ise Macar-Leh mültecilerin Osmanlı Devleti'ne Ağustos 1849'da sığınmalarıydı. Daha Ekim 1833'te Rusya, Avusturya ve Prusya bir araya gelerek "*Berlin Konvansiyonu*" oluşturmuşlar ve bütün devrimci/özgürlükçü hareketlerin bastırılması konusunda işbirliği yapmaya karar vermişlerdi.¹³ Nitekim 1848'te Macaristan'da bir ihtilâl çıkınca Avusturya, Prens Schwarzenberg'in de girişimleriyle Belgrad Antlaşması'nın 18. Maddesi uyarınca bu mültecileri geri istemiştir. Yine bu konuda Rusya kendi tebaası olduğunu söylediği Lehlilerin Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 2. maddesine dayanarak bu mültecilerin iadesini istemiştir.¹⁴ Avusturya bu isteğinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yer alan Karadağ topraklarının boşaltılmasını ve Bosna-Hersek ile Sırbistan topraklarında da Avusturya konsoloslukları açılmasını talep ediyordu ve bu nedenlerle iki devletin arası açılmıştı. Rusya bu ihtilafa dayanarak Avusturya'nın yanında yer alacağını düşünüyordu. Ancak Avusturya Tuna Nehri üzerinde bir Rus egemenliğini kabul etmeyecek ve bu nedenle de Franz Joseph Avusturya'sı Rusya'nın yanında savaşta yer almayacaktı. Fransa ise zaten uzun zamandan beri Osmanlı Devleti'nden Doğu Akdeniz konusunda büyük tavizler elde etmişti.¹⁵

Kutsal Yerler Meselesi'nden kaynaklı sorunlar bu dönemde Rusya ve Fransa'yı zaten karşı karşıya getirmiş ve Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki

¹² Fuat Andıç – Süphan Andıç, *Kırım Savaşı, Ali Paşa ve Paris Antlaşması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 14-18.

¹³ Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 234.

¹⁴ Abdullah Saydam, "Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı Ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi", *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, S. 230, Ankara 1997, s. 362.

¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir (1-12)*, (Haz. Cavid Baysun), TTK, Ankara 1991, s. 11-12.

Katoliklerin, Rusya ise Ortodoksların haklarının yeniden teyidi için Osmanlı hükümetine başvurmuştu.¹⁶ Padişah Sultan Abdülmecid tavrını önce Ortodokslardan yana almış ve Fransızların talepleri reddedilmişti. Buna tepki olarak Fransa elçisi Marquis de La Valette, 1852 yılının Haziran ayında *Charlamagne* adındaki bir Fransız savaş gemisi ile İstanbul'a gelmiştir.¹⁷ Fransızlar ile yaşanan kriz sonrasında Sadrazam Mustafa Reşid Paşa görevden el çektilmiş yerine Fransızların görüşlerine daha yakın olan Mehmet Ali Paşa getirilmiştir.¹⁸ Mehmet Ali Paşa Kudüs'te bulunan bazı kilise ve ziyaretgahlarda Katoliklerin de ibadet yapmalarını ve Beytü'l-lahim'de bulunan kilisenin anahtarlarından Latin ruhbanına da verilmesini sağlamıştır.¹⁹ Çar I. Nikola bu durumu kendisi için bir aşağılanma ifadesi olarak görmüş olsa gerek ki olayın akabinde iki Rus kolordusunu Baserabya'ya seferber etmiştir.²⁰ Rusya diğer taraftan 28 Şubat 1853'te Prens Aleksandr Menşikof'u İstanbul'a elçi olarak göndermiştir²¹. Büyük Devletler, Avrupa'da ve söz konusu yerlerde mevcut olan problemlerin çözümünü talep etmekteydiler²². Bununla birlikte Kırım Savaşı öncesinde İngiltere'nin Osmanlı politikası, Osmanlı Devleti'nin varlığının sürdürülmesinin sağlanması yönünde olmuştur.²³

Menşikof, İstanbul'a geldiğinde Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın görevinden alınması için Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmış ve bunun üzerine Sâdık Rıfat Paşa yeni Hariciye Nazırı olmuştur.²⁴ Ardından Menşikof, kutsal yerler ile ilgili isteklerinin haricinde gerçek niyetini Rıfat Paşa'dan, Osmanlı sınırları dahilinde bulunan tüm Ortodoks uyrukların mutlak himâyesinin Rus çarına bırakılmasını ve Rusya ile daimi ittifak anlaşmasının imzalanmasını talep etmiştir. Osmanlı Devleti bu konuda bazı adımlar atmış olsa da

¹⁶ Acar, a.g.e., s. 236.

¹⁷ BOA, İ.HR. 89/4346. (H. 11.10.1268 / M.29.07.1852).

¹⁸ Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa (1800-1858), *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 349.

¹⁹ BOA, İ. HR. 327/21169. (H. 11.04.1268 / M. 03.02.1852).

²⁰ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 84, Ankara 2006, s. 22-52.

²¹ BOA, İ. DH. 280/17578. (H. 25-12-1269/ M. 29 Eylül 1853).

²² Gülnar Kara – Serap Toprak, "19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan Özel 2016, s. 678.

²³ Hasan Şahin "Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, S. 29, Erzurum 2006 Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Erzurum 2006, s. 233.

²⁴ Yaşar Semiz, "Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya 1994, s. 137.

Rusya'nın istediği kabul edilemezdi.²⁵ Sonuçta Menşikof istediğini alamamışsa da bu konudaki ısrarlı tavrını sürdürmüş ve Rusya'nın bu talebinin uygun görülmesi için Osmanlı Devleti'ne beş günlük bir süre tanımıştı.²⁶ Osmanlı Hariciye Nazırı Rıfat Paşa sorunun çözülmesi için İngiltere ile Fransa'dan yardım talep etmiştir. Ancak Menşikof'un baskısıyla bir görev değişikliği daha yapılmış ve Rıfat Paşa'nın yerine bu defa 15 Mayıs 1853 tarihinde Mustafa Reşid Paşa yeniden Hariciye Nazırı olarak atanmıştır. Mustafa Naili Paşa da Sadrazam Mehmed Ali Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ile ilişkilerinde katı bir politika uygulayınca Prens Menşikof Osmanlı Devleti ile ilişkilerini keserek 21 Mayıs'ta Odessa'ya gitmek mecburiyetinde kalmıştır.²⁷

Osmanlı Devleti'nin Kutsal yerler Meselesi'nde kararlı bir duruş sergilemesinin ardından Rus orduları, Mikail Dmitrievich Gorchakov komutasında Prut'u geçmişler ve 2 Temmuz 1853'te Osmanlı topraklarına taarruzda bulunmuşlardır.²⁸ Modern araştırmalara göre Rusya'nın Kutsal Yerler Meselesi'ndeki tavrının ve ardından gelen savaş kararının en önemli sebebi 1833 yılında Hünkâr İskeselesi Antlaşması ile Boğazlar konusunda kazandığı avantajları 1841 yılında Londra Boğazlar Sözleşmesi ile kaybetmesiydi.²⁹ Ortodoks milletlerin savunucusu olarak kendini göstermek isteyen Rusya'nın bu saldırıdaki hedefi aynı zamanda isyan çıkarmak amaçlı Ortodoks ahalinin ayaklanmasını teşvik etmektir. İlk başlarda bu hedefine ulaşan Ruslar, Eflak ve Boğdan Beylerinin Osmanlı ile iletişimi kestiklerini ve bundan böyle buralardan Osmanlı'ya vergi ödenmeyeceğini ilan etmişlerdir.³⁰ Ancak Rusya'nın bu işgali, Aşağı Tuna'nın savaş alanı olması halinde ticaretinin zarar görmesi tehlikesi nedeniyle Avusturya tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır. Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol, Fransız, İngiliz ve Rus diplomatların katılımlarıyla bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıdan çıkan 1 Ağustos 1853 tarihli "*Kont Buol Projesi*" aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaası üzerinde ortak bir Fransız-Rus kontrolü oluşturma prensibine dayanıyordu. Diğer taraftan İngiltere bu

²⁵ Besim Özcan, "Kırım Savaşı (1853-1856)", (Ed. Güler Eren), *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999, s. 98.

²⁶ BOA, MKT. 46/20. (H. 02.08.1268 / M. 22.05.1852).

²⁷ Bilal N. Şimşir, "Kırım Savaşı Arifesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Yazışmaları", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, (Ankara, 13-14 Mart 1985), TTK, Ankara 1994, s. 80-81.

²⁸ BOA, HR. MKT. 61/59. (H. 18.10.1269 / M. 25.07.1853).

²⁹ Kezban Acar, "Kırım Savaşı (1853-1856) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi", *Bilişim-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 88, 2019, s. 115.

³⁰ BOA, HR SYS. 1118/12 (H. 19.10.1269 / M. 26.07.1853).

prensibi kendi çıkarlarına ters bulduğu için Rusların karşısında yer alarak Osmanlı yanlısı bir politika izlemekteydi.³¹ Olası bir ittifak girişimini engellemek isteyen Rus çarı I. Nikola ile Kont Nesselrode, Avusturya Olmütz'e giderek Avusturya İmparatoru Franz Joseph ve Dışişleri Bakanı Kont Buol ile görüşmüşlerdi. Bu görüşmede Çar I. Nikola herhangi bir savaş ihtimalinde Osmanlı'nın yanında İngiltere ve Fransa'nın yer alacağını anlamış bulunuyordu. Neticede "Kont Buol Projesi" girişimi Osmanlı Devleti'nin girişimleri ile reddedilerek sonuçsuz kalmıştı.³²

Osmanlı Devleti Eflak-Boğdan konusunda öncelikle beylerin azledilmesini talep etmiş; fakat bundan netice alamayınca "Kırım Savaşı (1853-1856)" 4 Ekim 1853'te resmen başlamıştır. Savaşın iki önemli tarafı Balkanlar ve Kafkaslar olmuştur. Diğer taraftan "Sinop Baskını" savaşın kritik anlarından biri olmuş ve Osmanlı donanması, Rusların baskınıyla 30 Kasım 1853'te yok edilmiştir. Ne var ki bu Osmanlı donanması, İngiliz himayesinde bulunan bir donanmaydı ve bu olay İngiltere için de esasında bir aşağılanma durumu olarak yankı bulmuştu. Nitekim İngiltere İçişleri Bakanı Lord Palmerston bu olaydan sonra istifa etmek zorunda kalmıştır.³³ İngiltere'nin Rusya'ya karşı tavır almasındaki destekçisi ise Louis Napoleon'un başında olduğu Fransa olmuş; İngiltere ve Fransa Mart ayının 27 ve 28.'inde Rusya'ya savaş ilan etmişlerdir.³⁴

Rusya'nın Kırım Savaşı'na girişmesinde Çar Nikolay'ın ordusuna ve ülkesine duyduğu güvenin önemli bir payı olduğu söylenebilir. Bu özgüven hem savaş patlak verdiği zaman Çar Nikolay'ın Rus ordusunun başkomutanı olan Prens Menşikov'a yazdığı mektupta hem de Rusya'nın Tuna Ordusu Komutanlığı'na getirilecek General Ivan Fyodoroviç Paskeviç'in mektuplarında görülmektedir. Yine bu mektuplarda Balkanlar'daki Ortodokslar hakları korunması gereken mazlum halklar değil sadece muhtemel müttefik olarak yer almaktadır. Paskeviç, Çar'a yazdığı bir mektupta Rusya'nın Doğu Bulgaristan'ı işgal ederek İstanbul'a yürümesi halinde Balkan Hristiyanları Rusya'ya destek için hazır olduğunu ifade etmekteydi. Paskeviç'in benzer görüşünü savaş ilan edildikten sonra Gorçakov'a yazdığı mektupta da tekrarlaması Rus diplomatlarının

³¹ BOA HR. MKT. 61/35. (H. 12.10.1269 / 19.07.1853).

³² Tevfik Gürel, 1855 Türk – Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı, Askerî Matbaa, İstanbul 1935, s. 11.

³³ Mahir Aydın, "Barışı Olmayan Savaş", Savaştan Barışa 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Barış Antlaşması (1853-1856), İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul 2007, s. 1-10.

³⁴ BOA, HAT. 1647/10. (H. 15.05.1271 / M. 03.02.1855).

Ortodoksları koruma politikasını, Rusya'nın Balkanlar'da Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesinin bir aracı olarak gördüklerine işaret etmektedir denilebilir.³⁵

Bu süreçte Bulgarlar ve Sırp, küçük birlikler halinde Rus ordusuna katılmışlardır. Bu durumda Balkanlar'da Slav politikasının Rusya eliyle hız kazanmasından çekinen ve Balkanlar'da büyük hedefleri olan Avusturya hedeflediği siyaset ile Rusya'nın siyasetinin uyuşmadığı düşüncesine sahip olmuştur. Bu nedenle Eflak ve Boğdan'ın Rus işgalinden kurtarılması yönünde Avusturya ile Osmanlı Devleti "*Boyacıköy Antlaşması*"nı imzalayarak iş birliği yapmışlardır. Rusya, Avusturya tarafından verilen notayı kabul ederek birliklerini 7 Ağustos 1854'te Eflak-Boğdan'dan çekmiştir. Ancak bu çekilme sonrasında Avusturya ve Osmanlı'nın birlikte hareket ederek Eflak-Boğdan'a girmesi neticesinde Avusturya, bölge üzerinde bir etki alanı kurabilmiştir.³⁶

Diğer taraftan Yunan Kralı Otto ile Rus Çarı I. Nikolay arasında Türklerin Rumeli'den çıkartılarak buraların Yunanistan Krallığı'na verilmesi yönünde bir anlaşma yapılmıştır. Önce Mora'da ayaklanmalar olmuş ve Yunan papazlar başta Yanya ve Tırhala olmak üzere bütün Rumeli'de halkı Osmanlı aleyhine isyana teşvik etmişlerdir.³⁷ Bu isyanlar esnasında halka vergilerin kaldırılacağı ve Avrupa devletlerinin de kendilerine destek verecekleri anlatılmıştır. Böylece Mora'da başlayan isyan Tırhala, Ağrefe, Yenişehir, Yanya, Preveze ve Dömeke gibi yerlere yayılmıştır. Ancak İngiltere ve Fransa isyanın önüne geçilmesi ve durumun normale çevrilebilmesi için gayret göstermeleri hakkında elçilerine talimat vermişlerdir.³⁸ Bu durum üzerine üç bin İngiliz askeri Atina üzerine yürümüştür. General Mihran komutasında beş bin Fransız askeri de karaya çıkarak Atina'yı kuşatmıştır. Bu askerî hareket karşısında Yunan Kralı askerlerinin sınırdan çekilmesini ve isyanın da sonlanmasını emretmek zorunda kalmıştır. Rusların para ve malzeme yardımı yaptığı bu isyanın böylelikle önüne geçilebilmiş ve Rumeli isyanı bastırılabilmiştir.³⁹

Savaşın kısa sürede sonlanmasını isteyen Müttefik Devletler, Kırım'a ilerlemek için ortak karar almışlardır. Rusların Kırım komutanı Prens

³⁵ Acar, a.g.m., s. 117-118.

³⁶ Özgür Yıldız – Canan Karaçağıl, "Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme", *International Journal of Social Science*, Volume: 5, Issue: 1, February 2012, ss. 273-285.

³⁷ BOA, MVL. 256/39. (H. 09.06.1269 / M. 11.03.1853).

³⁸ BOA, HR. MKT. 59/20. (18.07.1269 / M. 27.04.1853).

³⁹ Salih Hayri, *Kırım Zafernâmesi-Hayrâbâd*, (Haz. Nejat Birinci), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 335-341.

Menşikof'tu. Sivastopol'a yürüyüşü müttefik devletler adına Osmanlı Devleti kumandanı Süleyman Paşa ile Rüstem Paşa yürütecekti. Savaşta Alma Muharebesi ile Menşikof'ın konumu gerilemiş ve Sivastopol'a çekilmek zorunda kalmıştır. 17 Ekim 1854 sabahı Sivastopol'da başlayan muharebenin ardından *İnkerman Muharebesi* ile Rusya hezimet yaşamış; Osmanlı askerlerinin ilerleyişinin ardından Avusturya, Müttefiklerin safında 22 Ekim'de savaşa girdiğini ilan etmiştir. Bu dönemde Sardinya Krallığı da Müttefiklerin yanında Rusya'ya karşı Ocak 1855'te savaş ilanında bulunmuştur. Bu arada Rusya'da iktidar değişmiş; I. Nikola'nın yerine II. Aleksandr Çar olmuştur. Nihayetinde savaş Rusların 9 Eylül 1855 gecesi Sivastopol'u terk etmeleri sonucunda sona ermiştir.⁴⁰

Kırım Savaşı'nın başlangıcından 27 Eylül 1855 tarihine kadar geçen yaklaşık iki yıllık sürede hazineye getirdiği maliyeti büyük olmuştur. Bu hesap Osmanlı Devleti için malî bir bunalımı da beraberine getirmiştir. Vaziyete çözüm bulmak amacıyla Ticaret Bakanı Namık Paşa önce Paris'e ardından da Londra'ya gönderilmişse de buralarda yaptığı görüşmelerden sonuç elde edememiştir.⁴¹ Ancak sonrasında İngiltere'nin de desteği ile birçok gelir gözden çıkartılmış ve Osmanlı Devleti'nin ilk dış borcu 24 Ağustos 1854'te "*Dent Palmer and Company*" ile "*Goldschmid and Company*" şirketlerinden temin edilmiştir.⁴² Ne var ki Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı ve ardından aldığı borçlar geri ödeme gücünün olmaması nedeniyle sonraki yıllarda sıkıntı oluşturmaktadır.⁴³

2. Paris Barış Antlaşması'nda (30 Mart 1856) Balkanlar

Kırım Savaşı'nın barış görüşmeleri öncelikle I. ve II. Viyana Konferansları olarak gerçekleşmiş ancak sonuç alınamamıştır. Yine de savaş sonrasında nasıl bir tutum takınılması ve hangi konuların görüşülmesi gerektiğine dair kabul gören dört temel madde üzerinde anlaşılmış ve bu maddeler Viyana'da 1 Şubat 1856'da başlayan konferansta görüşülmüştür. Tarihe "*Dört Nokta*"

⁴⁰ BOA, HR. SFR. 3. 24/8. (H. 13.01.1272 / M. 25.09.1855).

⁴¹ Şehabeddin Akalın, "Mehmed Namık Paşa", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 4, S. 7, İstanbul 1953, s. 144.; Abdullah Saydam, "Nâmık Paşa (1804-1892)", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 379-380.

⁴² Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Finansmanı ve Buna Dair Bir Defterin Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 27, Bahar 2010, s. 121.

⁴³ Ali Akyıldız, "Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar", *Savaşın Barışa: 150. Yıl Dönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, (Bildiriler 22-23 Mayıs 2006) İstanbul 2007, s. 17-18.

olarak geçecek bu maddelere dayanacak olan antlaşmanın ise Paris'te düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁴

Paris Kongresi, 25 Şubat 1856 tarihinde Pazartesi günü Fransız Dışişleri Bakanlığı binasında başlamıştır. Konferansa Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Sardunya Devletleri katılmışlardır. Prusya'nın 13 Temmuz 1841'de Londra Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atmış olması bu devletin toplantılara davet edilmesine ve 18 Mart 1856'da konferansa katılmasına neden olmuştur. Kongrenin başkanlığını ev sahibi ülkenin Dışişleri Bakanı Alexandre Colonna-Walewski⁴⁵ yapacaktı ve konferansta Fransa adına Walewski'nin yardımcısı Baron de Bourqueney bulunacaktı. Kongrenin genel sekreterliğini ise Kırım Savaşı'nın başında Fransız donanmasını Rus donanmasına karşılık olarak Osmanlı sularına çağırarak diplomat olarak bilinen Vincente Benedetti yapacaktı.⁴⁶ Konferansta ülkelerini en iyi şekilde temsil edebilecek görüşmeciler seçilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'ni ise bu görüşmelerde dönemin Paris sefiri Mehmet Cemil Bey temsil edecekti. Konferansta İngiltere adına Lord Clarendon ve yardımcısı Cowley; Avusturya adına Dışişleri Bakanı Kont Orlov ve yardımcısı Baron Brunnov; Sardinya adına Kont Cavour ve yardımcısı Paris sefiri Kont Villamarina katılırken; Prusya'yı da sonradan Manteuffel ve yardımcısı Hatzfeld temsil etmişlerdir.⁴⁷

Viyana'da yapılan görüşmelerde "Dört Nokta" adı altında barış antlaşmasının temel esasları kabul edilmiştir. Bu doğrultuda yürütülen görüşmeler 25 Mart-30 Mart 1856 tarihleri arasında yapılmış; gerçekleştirilen on dokuz toplantı sonucunda 34 madde ve bir ek ile geçici maddeden; üç farklı uzlaşma ile bir de tarafsızların haklarını konu edinen bir beyannameden oluşan "Paris Barış Antlaşması" imzalanmıştır. Paris görüşmelerinde Osmanlı Devleti diğer Avrupalı güçlerle beraber temsil edilmiştir.⁴⁸ Antlaşmanın 7. maddesine göre Osmanlı Devleti, Avrupa kamu hukukunun içine dahil edilmiştir. Ancak bu durum Osmanlı adına

⁴⁴ BOA, A)AMD. 54/65 (H. 29.09.1271 / M. 15.06.1855).

⁴⁵ Alexandre Colonna-Walewski, I. Napoleon'un Kontes Maria Walewska'dan doğmuş oğluydu. Louis Napoleon'un hükümet darbesi sırasında İngiltere'de bulunmaktaydı ve İngiltere Başbakanı Lord Palmerstone'u darbenin lehine ikna etmişti. Kırım Savaşı öncesinde ise İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmayı sağlamıştı. Bunun neticesinde ise Louis Napoleon kendisine Dışişleri Bakanlığı görevini layık görmüştü: Andıç – Andıç, a.g.e., s. 66.

⁴⁶ Palmer, a.g.e., s. 336.

⁴⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, C. V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 242.

⁴⁸ Antlaşma ile ilgili: Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması", *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 840-858.

düşünüldüğü gibi olumlu bir sonuç vermeyecekti. Bu madde Osmanlı Devleti ile Avrupalı Devletler arasında uzunca bir süreden beri var olan kapitülasyonlara ek olarak Osmanlı'da yaşayan diğer unsurlara olağanüstü ayrıcalıklar getirmekteydi. Bu bakımdan antlaşmanın 9. maddesinin de açıklanması özel önem gerektirmektedir. Bu maddede daha Paris görüşmeleri başlamadan önce 18 Şubat 1856'da bir ferman olarak din ve ırk ayrımının gözetilmeyeceğine dair okunan Islahat Fermanı'nın diğer Avrupa devletlerine duyurulması ifadesi bulunmaktaydı. Bu maddenin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışılmaması yönünde bir karar olmasına rağmen sonraki dönemlerde genel olarak bu madde görmezden gelinmiştir.⁴⁹ Böylece Paris Barış Antlaşması 27 Nisan 1856 tarihinde bütün devletler tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁰

Paris Barış Antlaşması hükümlerinde Balkan coğrafyasını da ilgilendiren önemli kararlar alınmıştır. Balkan coğrafyası açısından antlaşmanın kararlarına bakılacak olursa özellikle Tuna Nehri, Eflak-Boğdan, Sırp ve Karadağ topraklarının bu görüşmelerde ele alınan temel konular haline getirildiği görülmüştür. Paris Barış Konferansı esnasında Osmanlı Devleti murahhaslarının Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma konusunda iyi bir mücadele vermiş oldukları söylenebilir. Yine de görüşmelere zafer kazanmış bir devlet olarak oturmuş olduğu düşünüldüğü zaman yeterli kararların alınamamış olduğu anlaşılmaktadır. Antlaşmanın Balkanlarla ilgili içeriğinden genel hatları ile bahsetmek gerekirse; öncelikle antlaşmada geçen maddelere bakarsak Tuna Nehri hakkında 15-16-17-18-19-20-21. maddelerde önemli kararlar alınmıştır. Bu maddeleri kısaca özetleyecek olursak Tuna'nın statüsü şöyle olacaktı⁵¹:

*Antlaşmaya imza atan devletler Viyana Kongresi'nde muhtelif Devletler arasında bulunan nehirler ile ilgili uygulanması gereken seyrüsefer kararlarını kabul ederler, bu kararın Avrupa âmmе hukuku ile örtüştüğünü de beyan ederler. Bu bağlamda Tuna üzerindeki gemi seferlerinden bazı istisnalar haricinde vergi alınamaz. Bu maddenin uygulanması ise İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, Sardinya, Rusya ve

⁴⁹ Roderic Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", (Çev. Hayrettin Pınar), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Editörler Halil İncılık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), 7. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 294-297.

⁵⁰ Paris Andlaşması metnini incelemek için bkz: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, ss. 341-353.

⁵¹ BOA, HR. SYS. 907/54 (H. 06.05.1273 / M. 02.01.1857); Erim, a.g.e., s. 347-350; Hayri, a.g.e., s. 360-362.

Osmanlı Devleti temsilcilerinden oluşan bir komisyon ile sağlanacaktır. Bu komisyon vazifesini tamamladıktan sonra lağvedilecektir. Yine Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler Tuna Nehri ağzında sürekli olarak ikişer ufak harp gemisi bulundurmak hakkına sahip olacaktır. Ayrıca Rusya savaştan sonra yapılacak olan hudut tanzimi ile Baserabya hududunun belli yerlerinden geri çekilecek ve bu yerlerde bulunanların belirli hak ve imtiyazları olacaktır.

Yine savaş öncesinde ve savaşta Eflak-Boğdan çok önemli bir konu olmuştur. Paris Barış Antlaşması ile ilgili alınan kararlarda Eflak-Boğdan, 21-22-23-24-25-26 ve 27. maddelerde geçmekte ve temel olarak şu şekilde ele alınmaktaydı⁵²:

*Eflak-Boğdan beylikleri Osmanlı Devleti'nin tabiiyeti altında ve antlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altında sahip oldukları imtiyazlı ayrıcalıklara sahip olmaya devam edeceklerdir. Antlaşmaya imza koyan devletlerden hiçbirisi bu beylikler üzerinde tek başına himaye etme ve işlerine karışmak gibi faaliyete girişmeyecektir. Osmanlı Devleti bu beyliklerin millî ve müstakil olduklarını ayrıca din, ticaret ve seyr-i sefaîn konularında özgür olduklarını onaylamıştır. Bu maddelerde geçen hususların temini için Bükreş'te bir komisyon oluşturulması ve Osmanlı Devleti'nin de bir murahhasını burada bulundurması kabul edilmiştir. Beyliklerde bir divan kurulmasının yanı sıra millî bir ordu da kurularak sınırlar koruma altına alınacaktır.

Eflak-Boğdan için Paris Barış Antlaşması'nda alınan kararlar böyleydi. Bu kararların sakıncaları ileride ortaya çıkacaktı. Antlaşmanın Sırp toprakları için de aldığı kararlar önemli olup Balkanlar'daki milliyetçilik hareketleri açısından incelenmeye değerdir. Paris Barış Antlaşması'nda Sırp için alınan kararlar ise 28 ve 29. maddelerde görülmekteydi. Bu maddeler temel olarak şu şekildeydi⁵³:

*Sırbistan Beyliği bundan böyle bu antlaşmayı imzalayan devletlerin ortak kefaleti ve Osmanlı Devleti'nin tabiiyeti altında hukuk ve muafiyetlerden istifade edecektir. Sırbistan müstakil millî idaresini koruyacak ayrıca din, hukuk, ticari serbestisini de muhafaza ettirecekti. Ancak burada Osmanlı Devleti asker bulundurma hakkına sahip olmaya devam edecek yine de antlaşmayı imzalayan devletlerin izni olmadan askerî bir müdahale de bulunulmayacaktı.

⁵² BOA, A.}AMD. 67/16. (H. 26.12.1272 / M. 28.08.1856); Erim, a.g.e., 350-351; Hayri, a.g.e., s. 362-363.

⁵³ Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 127-128; Erim, a.g.e., s. 351; Hayri, a.g.e., s. 363.

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere Rusya, Sırbistan hakkında istediği kararlara yakın kararlar alırdabilmiş ve bu durumu Osmanlı Devleti kabul etmek zorunda kalmıştır. Görüşmelerin devamında Rusya, Karadağ meselesini de gündeme getirmiştir. Bu mesele, Paris müzakerelerinin 25 Mart'taki 14 ve 26 Mart'taki 15. Protokollerin görüşüldüğü sırada gündeme getirilmiştir. Bu duruma karşılık olarak Karadağ hükümdarı müttefik devletlerden kendilerini bağımsız bir devlet olarak tanımalarını istemiştir. Bu konuda Avusturya'nın görüşleri Osmanlı Devleti'nin görüşleri ile ortak olduğu için Karadağ hakkında antlaşmaya bir madde konulmamıştır.⁵⁴ Bununla beraber Rusya, Karadağ üzerinde propagandasını yaparak desteğini arttırmıştır. Karadağ Vladika'sı Danilo hem Rusya tarafından hem de Fransa tarafından prens statüsünde kabul edilmiştir. Karadağ'ın Osmanlı toprağı olduğu Osmanlı yetkilileri tarafından tekrar tekrar belirtilmesine rağmen Fransa, Kırım Savaşı sonrasında Karadağ'ın neredeyse hamiliğini üstlenmiştir.⁵⁵

3. Kırım Savaşı Sonrasında Balkanlardaki Gelişmeler

Rusya'nın Kırım Savaşı sırasında Balkan halklarını savaşa dahil etme isteğinde kısmen başarılı olmasına rağmen istediği ölçüde bir başarı sağlayamadığı görülmektedir. Bununla birlikte savaş esnasında Rus entelektüellerinin ve ressamlarının çalışmalarında kendilerinin Ortodoks halklarının savunucusu olarak yiğitlik ve kahramanlık konularını işlemeleri bu halklar üzerinde elbette ki etkili olmuştur. Savaşın başlangıcından 1854 yılına kadar basılan "Lubki" resimlerinde öne çıkan düşmanın Osmanlı Devleti olması dikkat çekmektedir.⁵⁶ Ayrıca genel çerçevede düşünüldüğünde Rusya'nın savaşa giriş nedenlerinden biri de Rusların Balkanlar'daki Ortodoksları koruma amacıyla olduğu açıktır. Özellikle Moskova'daki zenginler ve eğitimli gruplar arasında güçlü olan Panslavistler, bu süreçte Rusya'nın ulusal kimliğini yenileyebileceğini ve Orta ve Güneydoğu Avrupa'daki Slav ve Ortodoks halkların ulus-devlet inşasına yardım ederek Avrupa'daki konumunu güçlendirebileceğini ümit etmişlerdir. Kırım Savaşı'nın sebep olduğu olumsuzluklardan sonra Rusya'nın bunu Avrupa'da telafi etmek istemesi hiç şüphesiz ki kaçınılmazdır.⁵⁷

⁵⁴ BOA, A.ŞMKT.UM. 236/31 (H. 03.09.1272 / 08.05.1856).

⁵⁵ Zafer Gölen, "Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-1860)", *Belleten*, TTK, C. 78, S 282, Ankara 2014, s. 662-664.

⁵⁶ Acar, a.g.e., s. 120.

⁵⁷ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev. Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 429.

Rusya, Paris Antlaşması'nın masasından henüz yeni kalkmış olmasına rağmen bu antlaşma kısa sürede göz ardı edilmiş ve Çar II. Aleksandr, Rus geleneksel politikasını Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemde İngiltere ve Fransa kamuoylarının etkileriyle bir süreliğine iç politikalarına odaklanmış olmasına karşın Rusya, 1864 yılında İstanbul elçisi olarak İgnatiyef'i göndermiştir ki bu da Rusya için Balkanlar politikasının öneminin arttığının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu dönemde Balkanlar'daki Ortodoks-Slav unsurların Rusya'nın siyasetini güdecek bir oluşuma dönüşmesine çaba sarf edilmiştir. Bu unsurların Rus taraftarı politikalar üretebilmeleri için de 1858'de Asya İşleri Bakanlığı'nın idaresi altında kurulan "Slav Yardım Komitesi" Moskova'da güya "eğitim faaliyetleri" adı altında Ortodoks-Slav Politikasını yönlendirmiştir. Böylece Kırım Savaşı Slavlar arasındaki dayanışmayı arttırmış ve artık Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında ciddi anlamda ayrılıkçı hareketler de hız kazanmıştır.⁵⁸

Bu dönemde Balkanlar'da milliyetçiliğin etkilerinin en hızlı şekilde görüldüğü yer Eflak-Boğdan olmuştur. Paris'te yapılan antlaşmada zaten buralarda kendi orduları olan ulusal bir yönetim kurulmuştur. Savaş sonrasında ise bütün unsurların birleşimi sonucu Eflak ve Boğdan 1859 yılında Aleksander Cusa öncülüğündeki bir *Prenslük* olarak resmen ilan edilmiştir. Böylece yeni bir krallığın tohumları atılmıştır.⁵⁹ Bu durum esasında Paris Antlaşması'nın özüne aykırı olsa da bir çözüm bulunamamış ve I. Abdülaziz, 20 Kasım 1861'de "*Romanya Prenslüğü*" olarak bu siyasi oluşumu tanıdığını ilan etmiştir.⁶⁰ Yeni devlet Alexandru Ioan Cuza (Kuza Bey) tarafından yönetilmiş ve Şubat 1862'de Bükreş'i kendisi için bir başkent haline getirerek merkezileşme hareketine girişmiştir. Ardından Prusyalı Hohenzollern hanedanından Prens I. Carol ülkenin başına getirilmiştir. Nitekim Tuna Prenslükleri, daha sonra 1878 Berlin Antlaşması ile Romanya ismiyle bağımsızlık elde etmişlerdir.⁶¹

Kırım Savaşından sonraki dönemde Sırp Prenslüğü'nde Aleksandr Karayorgi'nin yerine 1858 yılı sonunda Miloş Obrenoviç yönetime geçmiştir.⁶² Bu yıllarda Sırlar isyan çıkarma girişimlerine Rusya'nın

⁵⁸ Hans Kohn, *Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Tercüme: Agâh Oktay Güner), Baskı: 2, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, s. 142.

⁵⁹ William M. Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987, s. 101.

⁶⁰ BOA, HR. SYS. 1037/8 (H. 06.12.1278 / M. 04.06.1862)

⁶¹ Mihai Maxim, "Romanya", DİA, C. 35, İstanbul 2008, s. 170.

⁶² BOA, İ. HR. 332/21389 (H. 30.05.1275/ M. 05.01.1859)

desteğiyle devam ederek Karadağlıları isyana teşvik etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu durum karşısında bazı yer düzenlemeleri yapmış ancak isyanlara engel olamamıştır. Nihayetinde Ağustos 1860'ta Sırbistan Prenslığı'nın veraset marifetiyle Miloş ailesine verilmesi ve Sırbistan'daki Müslümanların kale içinde bulunmaları kararı alınmıştır.⁶³ Ardından Osmanlı Devleti, Miloş oğlu Michael'i Sırp Prensi olarak 26 Eylül 1860'ta tanımıştır. Sırp isyanları 1862 yılında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu olaydan sonra günlerce süren çatışmalar meydana gelmiş ve Paris Antlaşması şartlarında uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Nihayetinde 8 Eylül 1862 tarihli "*İstanbul Antlaşması*" imzalanmıştır.⁶⁴ Ancak Osmanlı Devleti'ne tabi bir devlet şeklinde oluşan Sırbistan'ın tamamen kopması 1878 Berlin Antlaşması ile gerçekleşecektir.⁶⁵

Bu dönemde Yunanistan Krallığı'nın resmî politikası "*Megali İdea*" ülküsü üzerine temellendirilmiştir. *Megali İdea*, Yunanlar'ın "*Büyük Ülküsü*" anlamına gelmekteydi. Yunanlar'ın önceden yaşamış oldukları toprakları ele geçirerek İstanbul'un başkent olduğu eski Bizans'ı canlandırmak ve "*iki kıtalı, beş denizli büyük bir Yunanistan*" kurmak gayesinde oldukları açıktı.⁶⁶ Yunanistan Krallığı'nda Kral Otto döneminin Başbakanı İoannis Kollettis, Ocak 1844 tarihli konuşmasında, "... Yunanistan Krallığı, bütün Yunanistan değildir; O, Yunanistan'ın sadece en küçük ve en fakir parçasıdır. Yunanlı da sadece kraliyet sınırları içinde yaşayan Yunanlı değildir; Yanya'da, Selanik'te, Serez'de, Edirne'de, Konstantinopolis (İstanbul)'de, Trabzon'da, Girit'te, Sisam'da yaşayan ve tarihin herhangi bir döneminde ve hangi topraklarda yaşamış olursa olsun, Yunan ırkına mensup olan herkes Yunanlı'dır... Elenizm'in iki büyük merkezi vardır: Atina ve Konstantinopolis (İstanbul). Atina yalnız Kraliyetin başşehridir, Konstantinopolis ise bütün Elenlerin sevinci, ümidi olan büyük başşehir'dir" ifadesiyle *Megali İdea* politikasını ortaya koymuştu.⁶⁷ Bu dönemde Giritli Rumlar, *Megali İdea* hayaliyle Rusya'nın kışkırtmaları sonucunda 1858 yılında tekrar ayaklanmışlar ve İsyanın devamında da "*Cezair-i Seb'a*"

⁶³ BOA, A} MKT. UM. 419/26 (H. 20.01.1277 / M. 08.08.1860).

⁶⁴ BOA, HR. SYS. 1237/45 (H. 01.11.1295 / M. 27.10.1878).

⁶⁵ Mehmet Hacısalihoglu, "Sırbistan", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 123.

⁶⁶ İki kıtalı, beş deniz ifadesinden maksat, günümüz Yunanistan'ı, Batı Anadolu hatta Karadeniz'de bir Pontus Yönetimi ve Karadeniz, Ege Denizi, Akdeniz, Marmara Denizi ve İyon Denizi'dir: Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1822-1923)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 29.

⁶⁷ Nureddin Türsan, *Yunan Sorunu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, Ankara 1987, s. 29.

(Yedi Ada), 1864'te Yunanistan'a bağlanmıştır.⁶⁸ Bu olaydan sonra Rumlarla meskûn bulunan bütün adaları ele geçirmek isteyen Yunanistan'ın tahrikiyle Girit İsfakya'da 1866 yılında patlak veren isyan kısa sürede bütün adaya yayılmış ve bir "Akdeniz Sorunu" haline gelmiştir. İsyanların devam etmesi nedeniyle Osmanlı Devleti, 16 Aralık 1868'de Yunanistan ile olan münasebetlerini tamamen kesmiş olduğunu deklare etmiştir.⁶⁹ Osmanlı Devleti isyanların bitmemesi üzerine Girit'e dair bir nizamname yayımlamış ve bu nizamname 1912 yılına kadar çeşitli güncellemelerle de olsa yürürlükte kalmıştır.⁷⁰

Yine aynı dönemde Kırım Savaşı'nın, Bulgar isyancılar üzerinde de etkisi hissedilmiştir denilebilir. Bulgarlar bu dönemde Rusların büyük desteğini görmüşler ve Panslavist hareketlerde ön sırayı almışlardır. Panslavist hareketin merkezleri ise Varna ve Filipe olmuştur.⁷¹ Nitekim Slavofilizm'in en önemli isimlerinden Mikhail Petrovich Pogodin (1800-1875) ve arkadaşlarının girişimleriyle 1857 yılında Moskova'da kurulan "Slav Yardımsever Derneği" Bulgar milliyetçilerini bu dönemde eğitmiş ve ulusçuluk alanında yapılan çalışmalar Bulgarlar için önemli sonuçlar vermiştir.⁷² Şüphesiz bunlardan en önemlisi 5 Mart 1872 yılında Sinod Meclisi'nin toplanması ve Vidin Bulgar Piskoposu Antim Efendi'nin ilk Bulgar Eksarhı olarak seçilmesidir.⁷³ Bu tarih Bulgarlar'ın hem dini hem de ulusal hayatında bir dönüm noktasını oluşturmuş ve 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Prenslığı kurularak Bulgarların devletleşme süreci başlamıştır.⁷⁴

Sonuç

Kırım Savaşı, "Kutsal Yerler Sorunu" olarak gündeme gelen ve Kudüs'te kutsal olarak görülen bazı yerlerin paylaşılabilmesi nedeniyle olarak çıkmış olsa da bu mühim sonuçları olan bu savaşın Balkanları da etkilememesi düşünülemezdi. Rusya savaş öncesinde gerek Avusturya gerekse de İngiltere

⁶⁸ BOA, İ. HR. 215/12491 (H. 27.04.1282 / M. 19.09.1865).

⁶⁹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Baskı: 4, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 227-230.

⁷⁰ Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 12, Ankara 2001, s. 243.

⁷¹ BOA, HR. MKT. 325/21 (H. 22.03.1277 / M. 08.10.1860).

⁷² Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlar'da Uygulanmasına Dair Bir Layiha", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 21, Güz 2008, s. 127-128.

⁷³ BOA, İ. HR. 334/21486. (H. 25.12.1288 / 06.03.1872).

⁷⁴ BOA, Y. PRK. HH. 3-7, (H. 09.06.1295 / 01.06.1878).

ile Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak maksadıyla görüşmeler yapmış; ancak istediği cevapları alamamıştır. Savaş sırasında Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı önemli isyan hareketlerinin görülmesinde Rusya'nın önemli etkilerini olmuştur. Özellikle de Eflak-Boğdan, Girit, Sırbistan ve diğer yerlerde görülen isyanlarda Kırım Savaşı sürecinde Rusya tarafından uygulanan Panslavist hareketlerin de etkisi olduğu açıktır. Yine de savaşı Osmanlı, İngiltere, Fransa ve Piomente'nin müttefik devletler olarak kazanması Rusya'nın politikalarında kısa süreli bir bekleme gerektirmiştir. Savaşın ardından imzalanan Paris Barış Antlaşması beraberinde bir statüko kurulmuştur. Ancak bu antlaşmada geçen maddelerin kısa süre içerisinde ihlal edildiği de bir gerçektir. Bu ihlalleri gösteren hadiseler Balkanlar'da yaşanan isyan hareketleri ile adım adım ilerleyen siyasi değişiklik talepleridir.

Kırım Savaşı sonrasında Balkanlar'da Rusya'nın yönlendirmeleriyle Slavcılık politikası daha aktif hale gelmiştir denilebilir. Bu politikalar doğrultusunda başlatılan düşünce hareketleri Slavlar üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bu politikaların sonuçları açısından düşünüldüğünde Yunanistan, Girit'i kendi bünyesine dahil edecek bir politika izlemiştir. Sırlar, Rusya'nın Panslavizm politikasından etkilenecek kendi emelleri için isyan hareketlerinde bulunmaya devam etmişlerdir. Rusların Panslavizm politikasının belki de en başarılı olarak uygulandığı yerler Bulgar toprakları olan Varna ve Filibe olmuş ve Bulgarların isyan hareketlerinde devletleşme yolunda bir istek görülmüştür. Milliyetçiliğin doruk noktalarına çıktığı Eflak-Boğdan bölgesinde ise "Romanya Prenslığı" gibi yeni bir siyasi oluşum teşekkül etmiştir.

Kaynakça

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA):

1. Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım Evrakı (HR. SYS.): 1118/12, 907/54, 1037/8, 1237/45
2. Hariciye Nezâreti İdâre Dahiliye (BOA, İ. DH.): 280/17578
3. Hariciye Nezâreti İdâre Hariciye (BOA, İ. HR.): 89/4366, 327/21169, 332/21389, 215/12491, 334/21486
4. Sadâret, Âmedî Kalemî Belgeleri (BOA, A}AMD): 54/65, 67/16
5. Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (BOA, MVL): 256/39
6. Sadâret, Mektubî Kalemî (BOA, MKT): 46/20, 61/35
7. Hariciye Nezâreti, Mektubî Kalemî Belgeleri (BOA, HR. MKT): 61/59, 59/20, 325/21
8. Hariciye Nezâreti, Londra Sefareti Belgeleri (BOA, HR. SFR.3): 24/8
9. Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (BOA, HAT.): 1647/10
10. Sadâret Mektûbî Umûm Vilâyât Tasnifi (BOA, A}MKT.UM): 236/31, 419/26
11. Yıldız Perakende Evrakı Hazîne-i Hâssa (BOA, Y. PRK. HH.) 3/7

B. Araştırma-İnceleme Eserleri

- ACAR, Kezban, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.
- ACAR, Kezban, "Kırım Savaşı (1853-1856) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi", *bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 88, 2019.
- Ahmet Cevdet Paşa, Tezâkir (1-12), (Haz. Cavid Baysun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- AKALIN, Şehabeddin, "Mehmed Namık Paşa", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, C. 4, S. 7, İstanbul 1953.
- AKYILDIZ, Ali, "Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı Finansmanı: İç ve Dış Borçlanmalar", *Savaşın Barışa: 150. Yıl Dönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, (Bildiriler 22-23 Mayıs 2006) İstanbul 2007.
- ANDIÇ, Fuat – ANDIÇ, Süphan, *Kırım Savaşı, Ali Paşa ve Paris Antlaşması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.
- AYDIN, Mahir, "Barışı Olmayan Savaş", *Savaşın Barışa 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Barış Antlaşması (1853-1856)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, (Bildiriler, 22-23 Mayıs 2006), İstanbul 2007.
- AYDIN, Mithat, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 15, Denizli 2004.
- BADEM, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2017.
- AYKAL, Bekir Sıtkı, "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babiâli", *Belleten*, C. XXIII, S. 90, Ocak 1959, ss. 241-266.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Paris Antlaşması (30 Mart 1856)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 34, 2007.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Mustafa Reşid Paşa (1800-1858)", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006.
- DAVISON, Roderic, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", (Çev. Hayrettin Pınar), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Editörler Halil İnalçık – Mehmet Seyitdanlıoğlu), 7. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul 2018.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.
- GÖLEN, Zafer, "Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-1860)", *Belleten*, TTK, C. 78, S. 282, Ankara 2014
- GÜREL, Tevfik, *1855 Türk – Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*, Askerî Matbaa, İstanbul 1935.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, "Sırbistan", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009
- HARMAN, Ömer Faruk, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 26, 2002.
- HATİPOĞLU, Murat, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1822-1923)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

- HAYRÎ, Salih, *Kırım Zafernâmesi-Hayrâbâd*, (Haz. Nejat Birinci), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- HOSKING, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev. Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- KARA, Gülnar – Serap Toprak, “19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 4, Nisan Özel 2016.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, C. V, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- KARASU, Cezmi, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Diplomasisine Genel Bir Bakış”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 4, Ankara 1993, ss. 205-221.
- KELEŞ, Erdoğan, “Rusya'nın Panslavizm Politikasının Balkanlar'da Uygulanmasına Dair Bir Layiha”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 21, Güz 2008.
- KELEŞ, Erdoğan, “Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Finansmanı ve Buna Dair Bir Defterin Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 27, Bahar 2010.
- KOHN, Hans, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, (Tercüme: Ağah Oktay Güner), Baskı: 2, Kervan Yayınları, İstanbul 1983.
- KURAT, Akdes Nimet, “Panslavizm”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 2-4, Ankara 1953, ss. 241-278.
- LEE, Stephan J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2004.
- MAXİM, Mihai, “Romanya”, *DİA*, C. 35, İstanbul 2008.
- Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 84, Ankara 2006.
- ÖZCAN, Besim, “Kırım Savaşı (1853-1856)”, (Ed. Güler Eren), *Osmanlı*, C. 2, Ankara 1999.
- ÖZKAN, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- PALMER, Alan, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Alfa Basın Yayım, İstanbul 2014.
- SATIŞ, İhsan, “Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı Devletlerin Nüfuz Mücadelesinden Bir Kesit: Hristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 34, Ankara 2013.
- SAYDAM, Abdullah, “Osmanlıların Siyasî İlticalara Bakışı Ya da 1849 Macar-Leh Mültecileri Meselesi”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, S. 230, Ankara 1997.
- SAYDAM, Abdullah, “Nâmkı Paşa (1804-1892)”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006.
- SEMİZ, Yaşar, “Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya 1994.
- SLOANE, William M., *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Süreç Yayınları, İstanbul 1987
- ŞAHİN, Hasan, “Şark Meselesi Çerçevesinde Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Genel Bir Bakış (Başlangıcından Paris Barışı'na Kadar)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat

- Araştırmaları Dergisi (TAED), S. 29, Erzurum 2006 Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Erzurum 2006
- ŞİMŞİR, Bilal N., “Kırım Savaşı Arifesinde Mustafa Reşid Paşa'nın Yazışmaları”, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler*, (Ankara, 13-14 Mart 1985), TTK, Ankara 1994.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)”, *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, S. 12, Ankara 2001.
- TÜRSAN, Nureddin, *Yunan Sorunu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, Ankara 1987.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Baskı: 4, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.
- YENİÇERİ, Özcan, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması”, *Türkler*, C. 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- YILDIZ, Özgür – KARAÇAĞIL, Canan, “Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme”, *International Journal of Social Science*, Volume: 5, Issue: 1, February 2012, ss. 273-285.